

UOT 94 (479.24)**NADİR ŞAH ƏFŞARA TARİXDƏ BAXIŞ****Z.R.İSLAMOVA, U.M.PAŞAYEVA*****Bakı Dövlət Universiteti******zehra.islamova.80@mail.ru, star.miri@mail.ru***

Məqalədə Səfəvilərin son dövründə Cənubi Qafqazın beynəlxalq durumu, Azərbaycanın siyasi vəziyyətinə nəzər salınmış, Nadir şahın simasında Əfşarların hakimiyyətə gəlişi və yüksəlişi ilkin mənbələr əsasında araşdırılmışdır. Türk sülaləsi olaraq Əfşarların mənşəyi, Nadir Şahın şəxsiyyəti, Azərbaycan tarixində yeri və rolu, onun 1730-1747-ci illərdəki fəaliyyəti, xüsusilə inzibati idarəçilik, vergi və hərbi sahələrdəki islahatları, eləcə də Rusiya və Osmanlı imperiyaları ilə münasibətləri dərinlən öyrənilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Səfəvi, Əfşar, Nadir şah, Osmanlı dövləti, Rusiya

XVIII əsrdə Səfəvilər imperiyasının metropoliyası hesab edilən Azərbaycan öz strateji və əlverişli coğrafi mövqe ilə seçilərək xüsusi əhəmiyyətə malik idi. Zəngin xammal mənbəyi və satış bazarı olan Azərbaycan 1724-cü il İstanbul müqaviləsinə əsasən Rusiya ilə Osmanlı imperiyaları arasında bölüşdürüldü. Müqaviləyə əsasən “sərhəd nişanı Şirvan əyalətinin hansı hissəsinin Osmanlı sarayına aid olduğunu bildirməli idi. Həmin nişandan Xəzər dənizinə qədər olan torpaqlar çarın tabeliyində olmalı idi”. III maddədə Osmanlı imperiyasına keçən torpaqların, o cümlədən Azərbaycan torpaqlarının Ordubad, Təbriz, Mərənd, Marağa, Urmiya, Xoy, Səlmas, İrəvan və b. adları sadalanır [8, 78-79]. Lakin XVIII əsrin 30-cu illərində beynəlxalq vəziyyət işğalçıları öz siyasətlərini dəyişməyə məcbur etdi. Avropada baş verən siyasi hadisələr Rusiyanın Qafqaz siyasətinə birbaşa təsir etdi. Həm Prussiya, həm də Osmanlıya qarşı iki cəbhədə vuruşa bilməyəcəyini başa düşən Rusiya Osmanlı imperiyası ilə toqquşmadan yan keçməyə çalışır və Qafqaz xəttində geri çəkilməyə, hətta ələ keçirilmiş Xəzərsahili vilayətlərin Səfəvilərə geri qaytarılmasına razı olur. Rus tarixçisi S.M.Solovyovun fikrincə, Peterburqda “sağlam olmayan iqlimə görə rus ordusunun qəbiristanlığına çevrilən” vilayətlərin geri qaytarılması qərarı alınır [19, 180]. Həmin dövrdə Azərbaycanda gedən siyasi prosesləri də unutmamalıyıq. Bu dövrdə Azərbaycanda baş verən siyasi hadisələr Rusiyanın Cənubi Qafqazdan geri çəkilməsinin əsas səbəbi olmuşdu. XVIII əsrin 30-cu illərində Təhmasibqulu xan adı ilə məşhur olan

Əfşar tayfasının qırxlı boyunun (bəzən bu boyu gərgər də adlandırırlar) məşhur nümayəndəsi Nadir xan (1688-1747) Vətən torpaqlarımızın azad edilməsi və Səfəvilərin ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizəyə başlayır. Nadir xanın mənsub olduğu əfşarlar Azərbaycan tarixində mühüm rol oynayan tayfalardandır. Əfşarlar mühüm türk tayfası olub, həm sayına, həm də silahlı qüvvələrdə iştirakına görə Səfəvilər imperiyasının geniş ərazilərinə yayılmışlar, yayılmalarının şərq sərhədi kimi Rəşt-Kirmanşah xətti göstərilir.

Azərbaycan tarix səhifəsində mühüm rola malik olan əfşarların mənşəyi haqqında Fəzlullah Rəşidəddin onları “türk xalqı” adlandırır, qəbilənin banisi hesab edilən Əfşarın (Avuşar) türklərin əfsanəvi əcdadı dədə Oğuzun ordusunun sağ cinahında vuruşduğunu qeyd edir [4]. Britaniya şərqşünas tarixçisi L.Lokkart bu məlumatı daha da genişləndirərək qeyd edir: “Şah İsmayıl öz böyük ordusunu əfşarlardan və digər altı türk tayfalarından, məhz Şamlu, Rumlu, Ustaclu, Təkəlu, Zülqədar və Qacar tayfalarından toplayırdı” [7, 34]. İlk mənbələrə əsaslanan C.Bayramlı Səfəvi hökmdarları haqqında yazdığı əsərində Nadirqulu xan haqqında məlumat vermişdir. Nadirqulun Əfşar tayfasının Qırxlı boyundan olduğunu qeyd edərək “onun əcdadları hələ Şah İsmayılın zamanında Azərbaycandan Xorasana köçürülmüşdür” [3, 222]. Əfşarların Səlcuq yürüşləri ilə əlaqədar olaraq X-XI əsrlərdə Xorasana bölgəsində yerləşməsi və sonrakı dövrlərdə də buraya gəlişləri barədə məlumatlar vardır. Əfşarların buraya köçürülməsi Nadirin dövründə də davam etmiş, Xorasana bölgəsində türklərin sayını artırmaq və bölgədə özünə dayaq yaratmaq məqsədi güdüdü. Bütün imperiya ərazisindən 12 minə yaxın yürk əfşar Xorasana köçürülmüşdür. Buraya köçürülənlər çox zaman türkmən adlanmış, yerləşdikləri ərazilər Astrabad, Yərmut, Sarılı, Bayat, Qarabayat, Yakı və s. yerlər türkmən elləri adlanmışdır.

XIX əsrdə Rusiya ordusunun zabiti P.Q.Butkov öz əsərində Nadir xan haqqında qeyd edir ki, “Nadirqulu xan 1688-ci ildə Xorasana vilayətinin Abivərd şəhərində anadan olub. Türkmən nəslinin Qırxlı boyundan olub, atası kürkçü və ya dabbaq olub” [16, 99-100]. L.Lokkartın Nadirin atası haqqında verdiyi məlumat belədir: “1688-ci ilin noyabrında Kubkandan qışlağa adi köç baş verdi. Köçən tayfa üzvləri arasında İmamqulu xan adlı kasıb kəndli və onun arvadı da var idi... Dərəggəzdə gələcək Nadir şah doğuldu. Bu oğlan İmamqulu bəyin atasının şərəfinə Nadirqulu bəy adlandırıldı” [7, 35]. C.Frezer öz əsərində bütöv bir fəslə Nadir şahın hakimiyyətinə həsr etmişdir. Burada Nadirin Xorasana türkmənlərinin iki və ya üç boya bölünən Əfşar nəsindən olduğunu yazır [13, 72]. Bu sülalənin görkəmli nümayəndəsi hesab edilən Nadir xan Şərqi son fətəhi olaraq dünya ədəbiyyatında daima diqqət mərkəzində olmuşdur. İngilis tədqiqatçı P.Sayks bu görkəmli sərkərdəni “Pərişaya torpaqlarının zümrüd quşu, dünyanın fətəhi və müstəqil hakimidir” deyərək vəsf etmişdir [11, 348]. Ardınca davam edərək qeyd edir ki, “Nadir cüssəli, gözəl görünüşü, gur səsi, hünəri və qətiliyi ilə lider kimi anadan olmuş, döyüş baltası ilə şöhrətə doğru öz yolunu özü açmışdı. Güclü yaddaşa və

cəsarətə malik Nadir, özünü taktik bir sərkərdə kimi göstərə bilmişdi” [11, 368]. Azərbaycan tarixşünaslığının banisi A.Bakıxanov böyük sərkərdəmizə yüksək qiymət verərək qeyd edir: “Nadirqulu bəy adı ilə məşhur olaraq hünər və şücaət tanıdı” [2, 104]. L.Lokkart Nadir şahı Çingiz xan və Teymurləng ilə bərabər səviyyəyə qoyaraq “bəşəriyyətin qırmancı” adlandırır [7, 5]. Lakin Nadir xan haqqında rus tarixşünaslığında fərqli fikir var. Bunu S.Q.Qmelinin sözləri ilə ifadə etsək: “bir zülmkar kimi xalqa elə səfalət gətirir ki, ondan yaxa qurtarmaq mümkün deyil” [18, 173]. L.Lokkart əsərinin digər bölməsində “Nadirin qoşunu, həqiqətən də, İsfahan əhalisinə münasibətdə çox sərt davranırdı” [7, 73]. Avropa ədəbiyyatlarında Nadirin amansız, qəddar olduğu göstərilir, ancaq qeyd etmək lazımdır ki, onun xarakterindəki bu cəhətlər şəxsi maraqlarından irəli gəlməmiş, parçalanmış Səfəvi imperiyasının yenidən birləşdirilməsi, mərkəzləşdirilmiş dövlət yaratmaq məqsədinə xidmət etmişdir. Bu dövrdə istər ingilis, istər holland, istərsə də fransız şirkətlərinin İsfahanda, Bəndər-Abbasda, Şirazda, Kirmandakı nümayəndələri öz dövlətlərinin maraqlarından çıxış etmiş, Nadirin işğalçılara, ölkəni soyub-talayan, Mir Mahmud və Əşrəflə diplomatik danışıqlara getmiş xarici şirkətlərə qarşı kəskin mövqeyini qəddarlıq kimi dəyərləndirmişlər. Elə buna görə də, Nadirin amansız və yaxud qəddarlığı haqqında danışırkən, onun etnik kimliyi, sərkərdəlik qabiliyyəti, diplomatik bacarığını nəzərdən keçirmədən məqsədini, məramını açıqlamaq, ona tam aydınlıq gətirmək mümkün deyildir. L.Lokkart etiraf edərək yazır ki, Nadir öz türk, yaxud türkmən mənşəyi ilə fəxr etmişdir. O, “... təkə sərkərdəlik qabiliyyətinə görə yox, həm də döyüş zamanı igidliyinə görə böyük təriflərə layiqdir. ... o, öz ölkəsini tənəzzülün lap dərinliklərindən çıxarıb, Asiyada birinci əzəmətli hərbi dövlət səviyyəsinə ucaldı” [7, 37, 65, 451]. Bunu P.Sayks da təsdiqləyərək “Beləliklə, təmtəraq və əzəmətlə taxta oturan Əfşar hərbi dahiliyi hesabına ölkəni əfqan, türk və digər işğalçılardan azad etdi” [11, 348].

Səfəvilərin əvvəlki nüfuzunu və torpaqlarını qaytarmaq yolunda Nadir xanın hər bir addımı həm Osmanlı, həm də Rusiya kimi iri dövlətlərin maraqları ilə toqquşurdu. Bu dövrdə əfqanlar, ləzgilər kimi üsyançılar ölkə ərazisinin bir hissəsini ələ keçirməklə mərkəzi hakimiyyətə qarşı müqavimət ocaqları yaratmağa müvəffəq olmuş, Səfəvi dövlətinin torpaqlarına təcavüz edərək bir sıra əraziləri tuta bilmişdilər. Nadirə qarşı çıxan separatist qüvvələr arasında Xabuşan kürdləri, Qaraçorlu, Qoçan, Cəmişkəsək kürdləri də vardı. Qeyd edək ki, bəzən bu tayfaları ümumi adla türkmən adlandırırlar.

1736-1747-ci illərdə hakimiyyətdə olan Nadir şahın Rusiyaya özünəməxsus münasibəti vardı. Şah II Təhmasib dövründə ali baş komandan olan Nadirqulu xan Osmanlılar üzərində parlaq qələbə qazandıqdan sonra öz uğurları barədə Peterburqu məlumatlandırmış, hətta “Peterburq sarayından təbrik və hədiyyələrlə mükafatlandırılmışdır” [16, 117]. İmperatritsa Anna İvanovna (1730-1740) dostluq göstəricisi kimi Nadirin tələbi ilə Rusiyada ələ keçirilmiş dinindən asılı olmayaraq bütün Səfəvi təbəələrinin azad edilərək

Niyazabad limanına gətirilib Səfəvi tərəfinə təhvil verilməsi haqqında 29 may 1734-cü ildə əmr vermişdir. Bildiyimiz kimi, Osmanlı ilə yaxınlıq etmək, bununla gələcəkdə xəlifəliyi də ələ keçirməyə çalışan Nadir şah Rusiyanı qıcıqlandırmaq və müharibəyə sövq etmək istəmirdi. Hətta, münasibətlərə durğunluq gətirmək məqsədilə Nadir şah Hindistan qələbələrindən sonra topçubaşı Sərdar bəy Qırxlının başçılığı altında böyük nümayəndə heyətini Peterburqa, Hacı xanın başçılığı ilə diplomatik səfirliyi isə təmtəraqla İstanbula göndərir. Onlar 14 baş fil və çoxlu hədiyyələrlə yola salınmışdı. Rusiyaya 120 min riallıq, Osmanlıya isə 400 min riallıq cəvahirat göndərildiyi söylənilir [10, 706].

Dövlətin zənginliyini göstərmək və iqtisadiyyatın inkişaf etdiyini nümayiş etdirmək üçün Hindistandan gətirilmiş ləl-cəvahirat sərhəd bölgələrinə paylandı. Lakin Nadir şah öz işğal planlarından geri çəkilmək fikrində deyildi. Nadir şah Rusiyanın Türkünstan və Buxaranı işğal etməklə cənub-şərq sərhədlərini genişləndirmək planlarını pozmaq, eyni zamanda Türkünstan xanı İlbars xanın tez-tez Xorasana yürüşlərinin qarşısını almaq məqsədilə Mərkəzi Asiyaya yürüş edir. Bu hadisə Rusiya ilə Əfşarlar dövlətinin münasibətini gərginləşdirir. Bu dövrdə Peterburq sarayında Anna İvanovnanın (1730-1740) vəfatı, hakimiyyətə Yelizaveta Petrovnanın (1741-1761) gəlişi, 1741-1743-cü illər Rus-İsveç müharibəsi Nadir şahın şimal qonşusunun maneçiliyi olmadan Türkünstanı işğal etməyə imkan yaratdı. 1741-ci ildə Nadir şah Tehranda olarkən Rusiya elçisi Qaluşkini öz sarayında qəbul edir, onun gətirdiyi peyğamda Rusiya Nadir şahın qarşı münasibətdə dost kimi qaldığını ifadə edirdi [10, 410].

Qaluşkin Nadirin Dağıstan səfərində onu müşayiət etmiş və onun qələbələri, uğurları haqqında Peterburqa məlumatlar göndərmişdi. Onun məlumatları həddən artıq ifrat və şişirdilmiş hesab edilir. Qaluşkin qeyd edirdi ki, Qazıqumuxda bəzi kəndlər qısa müddətli müqavimət göstərmişdilər. Hətta Surxay xanın və Usmi xanın itaətə gəlməsi haqqında məlumat vermişdi. Bir-birinin ardınca Dağıstan ərəzilərinin Nadirə tabe olması Rusiya hakim dairələrini bərk narahat edirdi. Nadirin Qızılyar, Kabarda və Kubanı tutmaqla Krıma yol açmaq istəyi haqqında məlumatlar Peterburqa çatmışdı. Bunun qarşısını almaq üçün Rusiya cənubdakı hərbi hissələri möhkəmləndirirdi. Məhz bu hazırlıqlar Nadirin geri çəkilməsinə səbəb olur. Nadir şah güclü hərbi-dəniz qüvvələrinə malik olmadan Cənubi Qafqazda və Türkünstanda özünü arxayın hiss edə bilməzdi. Rusiya dövlətinin dəniz vasitəsilə Ənzəliyə və Gilana qoşun çıxara bilmək ehtimalı, Xəzərdəki dəniz daşımalarının yalnız Rusiyanın əlində olması Nadir şahı qane etmirdi. Bunları nəzərə alaraq Nadir şah güclü hərbi-dəniz donanması yaratmaq istəyirdi. Bu məsələnin Rusiya mənafeləri ilə toqquşmasına baxmayaraq 1743-cü ildə ingilis Con Eltonun (Camal bəy ləqəbi verilmişdi – red.) rəhbərliyi ilə Lahicanda gəmiqayırma müəssisəsi tikilməsi əmri verildi. Nadirin hakimiyyəti dövründə ilk hərbi gəmi Xəzər dənizində üzməyə başlayır. Lakin Nadir şahın ölümü və bir neçə ildən sonra 1751-ci ildə Con Eltonun öldürülməsi bu işi yarımçıq qoyur. Göründüyü kimi, Nadir şahın dövründə Rusiya ilə münasibətlər gərgin olsa da, Rusiya onun sərkərdəlik

məharətini anlayaraq açıq döyüşlərdən çəkinirdi. Eyni zamanda, Rusiyanın Avropa istiqamətindəki siyasi məsələlərə başının qarışması öz rolunu oynamışdı. İstər Anna İvanovna, istərsə də Yelizaveta Petrovna dövründə Cənubi Qafqaz, xüsusilə Azərbaycan xüsusi diqqət mərkəzində olsa da, bu istiqamətdə elə bir ciddi hərbi əməliyyatlar və təcavüz qeydə alınmamışdı. Əksinə, məhz Nadir şah Rusiyanı Azərbaycandan, ümumilikdə Cənubi Qafqazdan uzaqlaşdırmağa çalışmışdı.

Nadir şahın Azərbaycan tarixində rolu ayrı-ayrı müəlliflər tərəfindən müxtəlif fikirlərlə qiymətləndirilmişdi. İlk mənbələr əsasında yazılmış fundamental əsərin müəllifi olan tarixçi B.Şabiyev tərəfindən Nadir şahın inzibati idarəçiliyinə dair dəyərli fikirlər verilmişdir. “Nadir şah olduqca geniş əraziləri əhatə edən imperatorluğun inzibati-idarə sistemini təkmilləşdirmək, mərkəzləşmə prosesini daha da gücləndirmək üçün bəzi tədbirlər həyata keçirmişdi” [12, 188].

Nadir şahın bir sərkində kimi Azərbaycan torpaqlarını xarici işğalçılardan azad etməsi, əlbəttə, danılmaz faktdır. Eyni zamanda, Azərbaycanın vahid bir inzibati vilayətdə birləşdirilərək qardaşı İbrahim Mirzənin idarəçiliyinə verilməsi ölkəmizin həm siyasi, həm də iqtisadi cəhətdən birləşməsinə səbəb olur. Bu isə Azərbaycanın inkişafını təmin etməli idi. XVIII əsrin 20-ci illərinin sonlarından başlayaraq Səfəvi dövlətinin sərhədlərinin bərpası uğrunda mübarizənin başlanması, Nadir şahın Səfəvilər imperiyasını bərpa etmək istəyi, Azərbaycanın imperiyanın özəyi olaraq xüsusi diqqət mərkəzində saxlanması inzibati idarəetmədə özünü daha çox büruzə verir. Ümumimperiya inzibati islahatı keçirən Nadir şah ilk olaraq, mərkəzi idarə orqanlarını saxlasa da, Ali Şurayı ləğv etmiş, onun yerinə eyni vəzifə və səlahiyyətləri yerinə yetirən Dövlət Şurası adı ilə bərpa etmişdir. Nadir şah Əfşar imperiyası ərazisini dörd inzibati vahidə - vilayətlərə bölmüşdü: Azərbaycan, İraq Əcəmi, Fars, Xorasan. Bunlardan imperiyanın metropoliyası və əsas gəlir mənbəyi Azərbaycan hesab edilirdi. Səfəvi şahları dövründə Azərbaycan inzibati vahidinə İrəvan, Şirvan və Gürcüstan daxil idi. Bunu polyak səyyahı J.T.Kruşinski təsdiq edərək Səfəvilər dövlətinə daxil olan 12 məmləkət arasında “ərazisinə İrəvan, Şirvan və Gürcüstan da daxil olan Azərbaycan”ın adını qeyd etmişdi [5, 19]. Əfşar imperiyası dövründə bu bölgü saxlanmış, Şirvan, Çuxur-Səəd, Qarabağ, Kartli-Kaxetiya və Dağıstanın cənubunu əhatə edirdi.

Nadir şahın birmənalı qiymətləndirilməyən vergi siyasəti, mərkəzləşmə siyasətinə qarşı olan üsyanlar, çıxışlar, müharibələr və s., onun öldürülməsindən sonra yenidən parçalanma və tənəzzül prosesini sürətləndirmişdi. Vergi siyasətindən danışarkən onu qeyd edək ki, XVIII əsrin 30-cu illərindən etibarən imperiya üzrə vəqf əmlakının gəliri ordunun maliyyə təminatına yönəldilmiş, xüsusi olaraq Vəqf maliyyəsi təsisatı yaradılmışdır. L.Lokkartin qeydlərinə əsasən “Nadir xanın qarətçi üsulları hakimiyyətinin sonuna yaxın daha da ağırlaşmışdı” [6, 132]. Nadir şahın qarətçi vergi siyasəti Xoy vilayətinin nümunəsində daha qabarıq nəzərə çarpırdı. Belə ki, əgər əvvəllər 30

min tümən vergi ödənilirdisə, 1744-cü ildə bu məbləğ 100 minə çatmışdı [17, 169]. Nadirin vergi siyasətinin “qarətçilik” kimi dəyərləndirilməsi, yaxud ona birmənalı münasibətlə yanaşma da doğru deyildir. Doğrudur, Nadir şah, hələ 1733-cü ildə Təbriz şəhərinin vaxtı ötmüş vergilərinin toplanması, elə həmin ildə vəqflərin gəlirlərinin zəbt olunması haqqında göstəriş və fərman vermişdi. Ancaq onun göstərişindən aydın olur ki, Təbrizin vaxtı ötmüş vergilərinin hesabına Azərbaycan qoşunlarının altı aylıq maaşı verilməli, vəqflərdən alınan vəsait isə yenə də hərbi xərclərə sərf olunmalı idi [9, 43]. C.Hanvey Nadir şahın ordusunun sayı haqqında yazır “... o yalnız otuz min seçmə döyüşçüyə malik idi, bununla belə, onların sayı döyüşçülərin nöqərləri və düşərgəyə xidmət edən personalla birlikdə üç dəfə çox idi; qoşunların böyük bir hissəsi İrəvana göndərilmişdi, demək olar, otuz min Şirvanda, iyirmi beş min Şirazda idi, bundan başqa, Xorasanda da hərbi hissələr və Hind sahillərində xeyli hərbi qüvvələr vardı” [7, 411]. Nadir şahın ordusunun əsgərləri və onun geniş miqyaslı hərbi yürüşlərinin xərcləri əsasən imperiya əhalisindən toplanılıb, alınan müxtəlif vergilər hesabına ödənildiyinə görə, vergi siyasətində güzəştlər edilmirdi, sözsüz ki, bu birmənalı dəyərləndirilmir, bir çox ədəbiyyatlarda buna qiymət verilərkən zamanın tələbləri nəzərdən qaçırılmışdı. İngilis tədqiqatçısı Sayks yazır: Nadir bu müqavilənin qəbulundan imtina edərək İstanbula elçi göndərərək bildirir: “Ya torpaqları qaytarın, ya müharibəyə hazırlaşın” [15, 69]. Bir çox Qərb dövlətlərinin şərqdəki işğalçılıq, müstəmləkəçilik siyasətinə göz yuman L.Lokkart Teymur və Nadir şahın da Çingiz xan kimi çoxsaylı ölkələri talan edib, dağıdıb, gücdən saldığını qeyd etsə də, Nadir şahın görkəmli tarixi şəxsiyyət olduğunu da etiraf edir, onun haqqında tarixi gerçəklikləri də yazır “... o, qüdrətli düşmənlərin didib-parçaladıqları Səfəvi imperiyasını yalnız azad etmədi, eyni zamanda, bu ölkəni ən aşağı səviyyədən Asiyanın ən nüfuzlu dövləti səviyyəsinə qaldırdı” [7, 5,6]. S.Kişmişyova əsasən Nadir Dağıstan yürüşündə ordusunun 2/3 hissəsini itirmişdi. Nadir xan 1726-cı ildə Sarı yaxınlığında Fətəli xan Qacarla birləşdiyi zaman konsul Avramovun məlumatına görə, onun beş minlik atlı və süvari ordusu vardı [14]. Ancaq L.Lokkartın həm qərb, həm də yerli mənbələrini araşdırıb, Nadir şah haqqında yazdığı əsərində onun hərbi siyasi fəaliyyəti haqqında əldə etdiyi nəticə S.Arapov və S.Kişmişyovun bu barədəki fikirlərindən tam fərqlidir. O, Nadiri hərbi dahisi hesab edir və bu barədə yazır: “Nadiri Napoleonla müqayisə edilməsi qaçılmazdır... Nadir dövlətinin böyük strateji qismində ölkəsinin sərhədlərini genişləndirməkdə, adamlarına fasiləsiz təlim verməkdə və ordunun çevikliyində inamda gənc müasiri Böyük Fridrixə də oxşarlıqlara malik idi... ciddi nizam-intizama və dəqiq atəşə malik olan ən yaxşı cəzairlər korpusu isə bir sıra hallarda tərəfli yenidən qurulardan daha məharətli olurdu... onun orta və yüngül artilleriyası əcdadlarının və şərq müasirlərinin nümunələri ilə müqayisədə xeyli yaxşı idi... O, ... döyüşçülərində yeni canlanma yaratdı, onlara nəinki bir para səriştəsiz sərkərdələrdən sonra itirdikləri mənəvi rolunu qaytardı, eyni zamanda onlara mənəvi liderlik inamı tələq etdi” [7, 441-447].

Doğrudur, Dağıstanda Nadir şah bir neçə döyüşdə uğursuzluğa məruz qalmışdı, ancaq Çeçenistan hakimi ona tabe olmuş, Rusiyaya hücum edə biləcəyi marşrutu ona göstərməyi təklif etmişdi. Ancaq bu zaman, yəni 1743-cü ildə Osmanlı elçisi Nadir şahın düşərgəsinə gəlib, Sultanın Cəfəri təriqətini tanımaması, Kəbədə beşinci sütunun tikilməsindən imtinası, Osmanlıların Nadir şahın ölkəsi sərhədinə yeni ordular yerləşdirməsi onun Rusiyaya hücumuna mane oldu. Elə buna görə də o, Dərbənddə qoşun qoyub, özü cənub yürüşü üçün geri qayıdır [7, 349-351].

L.Lokkartın qeydlərinə əsasən “Nadir xanın qarətçi üsulları hakimiyyətinin sonuna yaxın daha da ağırlaşmışdı” [7, 168]. Nadir şahın soyğunçu vergi siyasəti iqtisadi cəhətdən ölkəni çökdürür, şəhərləri tənəzzülə uğradırdı.

Azərbaycanın Əfşarlar imperiyası çərçivəsində siyasi durumunun dəyərləndirilməsi zamanı Nadir şahın Azərbaycana olan münasibəti əsas faktor kimi götürülməlidir. Əfşarlar imperiyası çərçivəsində Azərbaycanın xarici müdaxiləçilərdən azad olunması, vahid inzibati idarəçiliyə cəlb olunması ölkəmizin siyasi cəhətdən nisbi tərəqqisini görürük. Narazı qüvvələrin üsyan və çıxışlarını nəzərə almasaq, ümumi siyasi durumun sabitliyə doğru inkişafını görə bilərik ki, bunlar da öz əksini mənbələrdə tapmışdı. Buna sübut olaraq onu göstərə bilərik ki, 1747-ci ildə Nadir şahın sui-qəsd nəticəsində öldürülməsi ilə Azərbaycanın ayrı-ayrı yerlərində müstəqil xanlıqların yaranması ölkəmizdə siyasi vəziyyəti mürəkkəbləşdirir, bu siyasi durum feodal pərakəndəliyi ilə izlənilirdi. 20-yə yaxın müstəqil və yarım-müstəqil xanlıqlara, sultanlıqlara bölünmüş Azərbaycanın vahid müdafiə gücü parçalanır və ölkəmiz qonşu dövlətlərin müdaxilə planlarına yenidən daxil edilir. Gördüyümüz kimi, XVIII əsr mənbələrində Azərbaycanın siyasi tarixi geniş verilmişdi. Azərbaycanın siyasi tarixi ilə bağlı diplomatik missiyaların sənədlərində olan bu qiymətli materiallar XVIII əsrdə, xüsusilə Əfşarlar imperiyası dövründə Azərbaycanın siyasi həyatının geniş təsvirini yaratmağa imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi (Uzaq keçmişdən 1870-ci illərə qədər), prof.S.S.Əliyarlının redaktəsi ilə. Bakı: Azərbaycan, 1996, 872 s.
2. Bakıxanov A. Gülüstən-i İrəm. Bakı: Elm, 1991, 256 s.
3. Bayramlı C., Zifəroğlu V. Azərbaycan hökmdarları: Səfəvilər. Bakı: Elm və Təhsil, 2015, 240 s.
4. Əfşarlar (xanədanlıq). <http://az.wikipedia.org/>. Müraciət tarixi: 07.06.2018
5. Kruşinski Y.T. Xristian səyyahın tarixi. Farscadan tərcümə edən Ş.Fərzəliyev. Bakı: Azərənşər, 1993, 105 s.
6. Lockhart L. The fall of Safavids Dynasty and the Afqan Occupation of Persia. Cambridge, 1958, pp. 583
7. Lokkart L. Nadir Şah. Ruscadan tərcümə edən Nəriman Əbdülrəhmanlı. Bakı: Qanun, 2013, 552 s.
8. Mahmudov Y.M. Şükürov K.K. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya tarixi. (1639-1828). Dövlətlərarası müqavilələr xarici siyasət aktları. I cild. Bakı: Regionların ictimai inkişaf birliyi, 2009, 508 s.

9. Musəvi T.M. Bakı tarixinə dair orta əsr sənədləri. Bakı: AzSSR EA, 1967, 150 s.
10. Süleymanov M.S. Nadir şah. Elmi red. P.Q.Darabadi.Tehran, 2010, 741 s.
11. Sykes P.M. A History of Persia. In two volums. V.II. London, St. Martin's street, 1921, pp. 568
12. Şabiyev B.Ş. Azərbaycan Səfəvi dövlətinin İrəvan vilayəti. Bakı: Avropa, 2017, 456 s.
13. The history of Nadir Shah formerly called Thamas Kuli Khan, the present Emperor of Persia. By James Fraser. London: printed for A.Millars. 1742, pp.239
14. Абрамов С. Дневная записка бывшего в Персии у Шаха Тахмаспба Российского секретаря Семена Аврамова. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Persien/XVIII/1720-1740/Avramov_S/frametext1.htm Müraciət tarixi: 07.06.2018
15. Алиев. Ф.М. Азербайджано-русские отношения XV-XVIII вв. Баку: Элм, 1985, 173 s.
16. Бутков П.Г. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1830 гг. в 3-х томах. I т. СПб, 1869, с.620
17. Гезалова Н.Р. Вопросы истории Азербайджана XVIII в. (на основе сведений англоязычных источников и историографии). Баку-Москва, ИРИСГРУП, 2010, 244 с.
18. Гмелин С.Г. Путешествие по России для исследования всех трех царств в природе, ч.III. СПб., Изданием Императорской Академии Наукъ, 1785, 737 с.
19. Соловьев С.М. Учебник по русской истории. М.: Аугсбург, 2001, 249 с.

ВЗГЛЯД В ИСТОРИИ НАДИР ШАХА АФШАРА

З.Р.ИСЛАМОВА, У.М.ПАШАЕВА

РЕЗЮМЕ

В статье указано, политическая ситуация Азербайджана в последний период Сефевидов. Изучено международная обстановка Азербайджана во времена Надир шаха, его роль в истории Азербайджана, его деятельность в 1730-1747 гг. Как полководец, он освободил азербайджанские земли от иноземных захватчиков. Но его отношение как государственного деятеля, не очень обнадеживает. Так как, налоговая политика Надир-шаха, ослабила страну. Исследование проведено на основе существующей литературы, первоисточников и дневников путешественников.

Ключевые слова: Азербайджан, Сефевиды, Афшар, Надир-шах, Османское государства, Россия

REVIEW TO NADIR SHAH AFSHAR IN HISTORY

Z.R.ISLAMOVA, U.M.PASHAYEVA

SUMMARY

The article overviews the political situation in the last period of the Safavids and studies the international status of Azerbaijan and Nadir Shah's role in the history of Azerbaijan.. During the years of 1730-1747, his activity was to liberate the Azerbaijani lands. However, his attitude as a statesman is not very encouraging. Nadir Shah's tax policy weakened the country. The study was conducted on the basis of existing literature, primary sources and travel diaries.

Key words: Azerbaijan, Safavid, Afshar, Nadir Shah, The Ottoman state, Russia